

Оригинални научни рад

Андреја Б. КАТАНЧЕВИЋ*

Универзитета у Београду

Правни факултет

ИНСТИТУТ УРБАРАРА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

Айсѝракиѝ: Урбарари су институт саског обичајног права, присутан у средњовековним рударским правима Чешке и Србије. Циљ рада је да упореди два права, те да открије да ли су и у којој мери српски урбарари плод оригиналног правног развоја. Резултати показују бројне разлике између чешких и српских решења. Чини се да је чешко право ближе саским обичајима, јер су чешки правни споменици старији од српских најмање једно столеће, а са друге стране, Саси у Србији су били малобројни и брзо асимиловани, те имали мање изгледа да сачувају своје обичаје од Немаца у Чешкој. То указује на аутентичност доброг дела норми српског рударског права, те на чињеницу да се у Србији одиграо његов *sui generis* развој. Оно је затим реципирано у Отоманској империји, те у свом трајању за неколико векова надживело државу која га је изнедрила. Примењене методе су језичко, системско и историјско тумачење извора, као и компаративни и историјски метод.

Кључне речи: урбарари, рударско право, српско право, средњовековно право, регалије.

УВОД

После успешног ратовања на северу Италије, Фридрих I Барбароса, краљ Италије и цар Светог римског царства, је 1158. године у Ронкаљи поред Пјаћенце сазвао је сабор царевине (*Reichstag*), који је требало да дефинише тада спорна права владара. Уз учешће духовне и световне властеле царства, представника градова, али и Булгара, Мартина, Јакоба и Хуга, четворице правника са болоњског универзитета, донети су тзв. Ронкаљски закони. Њихов први део, касније назван *Constitutio de regalibus*, је утврђивао регалије, односно приходе владара. У њих је, између осталог, спадало и право на убирање пореза и такси, право ковања новца, али и право откопавања сребра и соли.

* Ванредни професор, katancevic@ius.bg.ac.rs

То није био крај спора око владарских права, нити крај рата у Италији, али јесте био почетак писаног средњовековног рударског права. Већ неколико деценија после доношења Ронкаљских закона у Светом римском царству се наставља са доношењем прописа који регулишу рударску производњу. Тај легислативни талас није мимоишао ни суседне државе, као што су Угарска и Пољска, па ни нешто даљу Србију.

Као и њихови савременици, средњовековни српски владари су своју моћ заснивали не само на легитимитету владавине, већ и на економској снази. Међу владарским приходима значајно место је заузимао онај од рудника. Почетак српског рударства се везује за долазак Саса, рудара немачког порекла, у време владавине краља Уроша I. То даје за право да се претпостави да је тада и рударска регалија уведена у српско право. Нема сведочанстава у изворима да је у Србији постојало писано рударско право све до доношења Законика о рудницима деспота Стефана на прелазу из четрнаестог у петнаесто столеће. Законик је донет на захтев и за потребе Новог Брда, у то време најзначајнијег рударског места у Европи. Досад су откривена два преписа тог правног споменика, ћирилични из XVI (Радојчић 1962) и латинични из XVII века (Ђирковић 2005), као и турски преводи настали у XV и XVI веку (Beldiceanu 1964: 243–254, 257–268, 316–323, 354–363; Spaňo 1913. За последњи Радојчић 1962: 22–23 је тврдио да садржи преводе два различита српска рударска права).¹ У свима се среће урбарар (оур^sбарарь, urbarar, urbarer), као посебан орган власти са надлежностима у вези са рударском производњом. (О донекле модификованом институту урбарара у Отоманском царству Rizaj 1968: 119–120).

Према времену и месту доношења, као и према заједничкој основи у саским рударским обичајима, новобрдском су најближи рударско право Јихлаве² (Jireček 1867 82–119) и *Jus regale montanorum*, односно рударско право Кутне Хоре³ (Jireček 1867: 265–435). За потребе компаративне анализе, у раду ће бити делимично анализирани и ти правни споменици. У оба се помињу урбарари, а *Jus regale montanorum* их чак наводи на првом месту међу чиновницима који од краља добијају власт да суде (JRM I, II, 1).⁴

1 Сви преписи и преводи су настали ради примене права и зато садржаве и одређене намерне интерполације. Нпр. у турским преводима се помињу кадија, шеријат, подела на муслимане и немуслимане итд.

2 Јихлава (нем. *Iglau*) је рударско место у Чешкој. Рударско право је средином 13. века донео чешки краљ Вацлав I Пшемисловић. За његово означавање у даљем тексту ће се користити скраћеница ЈИ (*Jus Iglaviense*).

3 Кутна Хора (нем. *Kuttenberg*) је такође рударско место у Чешкој. *Jus regale montanorum* је око 1300. године донео Вацлав II, унук Вацлава I. За његово означавање у даљем тексту ће се користити скраћеница JRM.

4 У шћавничкој повељи се говори о регалији урбора, али не и о урбарарима. Повељу је донео краљ Бела IV Арпадовић (1235–1270) за рударско место Банска Шћавница (нем. *Schemnitz, Schebnitz*) у некадашњој Угарској, а данашњој Словачкој.

Владар у средњем веку обично није самостално организовао рударску производњу. Он је давао својеврсну рударску концесију појединцима или организованим ортаклуцима који су вршили откопавање, вадили руду и из ње добијали метале. С друге стране, они су били обавезни да владару плаћају надокнаду, која се називала урбор (оур⁶борь). Реч урбор је германизам, и долази од *ur=er* и *bären=tragen, bringen* (Veith 1871:517). Осим у српском, среће се још и у рударском праву Чешке, Угарске, Пољске и Шлезеје (Zycha 1900: 144). Киблер ту средњевисоконемачку реч преводи на савремени језик са „*zinstragendes Grundstück, Zinsgut, Zinsgutzins, Rente, Einkünfte, Ertrag, Einnahme, Besitz, Besitztum, Grundbesitz, Reich.*“ (Kübler 2014: U). У Законику о рудницима се она употребљава једном и то само у ћириличном препису. Тако се у члану 3. каже: „Рупу која је имала руду и дала је урбор и има 8 сежања и лежала је 1 годину и 6 недеља, свакоме је слободно пштеонати⁵ [...]“⁶ (Превод Марковић 1985: 14). У латиничном препису уместо „дала је урбор и има“ стоји „дато је од стране урбарара“ (Ђирковић 2005: 41; у турском преводу слично Spaho 1913: 173). Урбор је била дажбина која се плаћала за откопану руду (Радојчић 1962: 85; Беговић 1968: 4–5; Марковић 1985: 14; Ђирковић 2005: 35). По својој правној природи у савременом српском праву најближа је рудној ренти, посебној накнади за коришћење јавних добара.⁷ Урбарари дугују свој назив том регалном приходу: „*Urburarii autem dicuntur ab urbura*“ (JRM I, III, 1).

НАДЛЕЖНОСТ УОПШТЕ

У Јихлави је 1227. године истовремено са урбарарима постојао *magister moncium*, који је био највиши краљевски чиновник у месту. Њега је у томе до око 1250. заменио урбарар (Zycha 1900: 193–194). Зиха је утврдио да су урбарари у Чешкој имали надлежност да дају концесије, врше надзор над рударством у сврху заштите владаревих интереса, чувају ред, обезбеђују потрештине рудара, прикупљају урбор, председавају рударским судом, постављају подређене органе и помажу аутономним органима. Међутим, чешки урбари су били уједно и закупи рудника, који су са краљем закључивали уговор о закупу, на основу кога је на њих била преношена власт. Урбара је могло бити и више, јер се на положају закупца урбора често налазио ортаклук (Zycha 1900: 195), а осим урбора предмет закупа је често било и право ковања новца (Zycha 1900: 196).

5 „Вадити руду, организовати рад у руднику“ (Марковић 1985: 14).

6 Због ограничења обима у раду ће бити цитирани само текстови превода Законика о рудницима на савремени српски језик, те латински текстови права Јихлаве и Кутне Хоре.

7 У српском средњем веку није постојала државна имовина одвојена од владареве, те нису постојала посебна „јавна добра“.

Надлежност урбарара је у чешком праву доста широка и у неким сегментима нема паралела у српском праву. Тако је једна од њих и брига о благовременом снабдевању рудника и рудара (JRM I, IV, 4), што је у Новом Брду дужност кнеза (Марковић 1985: 21, 22. Радојчић 1962: 53). У Кутној Хори су урбарари могли да дају налоге свим рударским службеницима, те да их због занемаривања службе и смене (JRM I, IV, 3). У српским изворима, као што ће се видети, урбарари имају помоћнике и отроке, али је њихова власт далеко мања, нарочито у поређењу са локалним органима власти као што су војвода, кнез, кефалија и веће пургара (детаљније Катанчевић 2019: 497–512), али и у поређењу са цариницима.

Назив *урбарар* би могао да указује да се њихова дужност увек састоји у прикупљању урбора (Радојчић 1962: 85; Марковић 1985: 14). Међутим, у српским изворима се у убирању дажбина у рударским местима доста често помињу цариници. Царине није убирао владарев чиновнички апарат, већ се и она давала у закуп појединцима или ортаклуцима, који су је сами убирали, а владару исплаћивали један њен део. Како је закупнина царине у Сребрници, другом по значају рударском центру деспотовине, одговарала укупном приходу које је деспот имао од тог места, Динић верује да је у њу био укључен и урбор (1962: 15–16). То би значило да је надлежност за наплату царина али и урбора у Србији припадала цариницима, а не урбарарима (или је макар у једном тренутку пренета са других на прве, Ђирковић 2002: 91; Ђирковић 2005: 35; Динић 1962: 15). На такав закључак би могла да указује и чињеница да нема расположивих извора који говори о урбарарима који би наплаћивали убор. Новобрдско право, које прави јасну терминолошку и појмовну разлику између једних и других, не допушта претпоставку да су цариници исто што и урбарари. Дакле, значајна разлика између чешких и српских урбарара је у томе што су први били и закупци урбора, односно и оно што су у Србији средњег века били цариници.

ЈУРИСДИКЦИЈА

Решавање спорова је надлежност урбарара која је најшире посведочена у изворима. JRM јој чак посвећује посебно место. Тај правни споменик се разликује у односу на остале поменуте по дикцији свог текста. Њега је писао учени правник, који је школован на делима римских јуриспрудената. Стога је он по свом стилу много ближи радовима класичних римских правника, него средњовековним нормативним текстовима. Осим правних правила, JRM садржи и дефиниције појединих појмова, те широка објашњења института, уз видну рецепцију римског права (о рецепцији римског права у JRM је обрађена и објављена дисертација Pfeifer 2002). Због тога добар део текста тог

обимног извора права није нормативног карактера. Међутим, он је значајан јер је једини легислативни текст који на једном месту подрбно објашњава ко су урбарари и која је њихова надлежност. У осталим поменутих изворима нема посебних чланова или одељака који уређују институт урбарара, већ се правила о њима налазе расута у члановима који се баве другим питањима.

Међу органима власти JRM помиње урбараре на првом месту, што несумњиво указује на значај који су они имали. Наводе се међу онима који ма краљ делегира судску надлежност (JRM I, II, 1; Jireček 1867: 268). Урбарарима су посвећене и три главе прве књиге и то трећа (*De urburariis et regimine ipsorum*), четврта (*De officio urburariorum*) и пета (*De jurisdictione urburariorum*).⁸ Као што се на први поглед види, од две главе које уређују надлежност тих органа, једна се односи искључиво на њихову јурисдикцију (о урбарарским судовима у Чешкој Zycha 1900: 324–325).

Трећа глава је посвећена „урбарарима и њиховој власти“. Она о томе говори следеће:

JRM I, III, 1. *Urburarii autem dicuntur ab urbura, quam ipsis tota fide committimus gubernandam, ut universum populum montanum nobis acceptabilem reddant atque gratum (cujus defensorem nos constituit Oriens ex alto), ab omni injuria conservent, a quibuslibet noxis defendendo, discordiasque sedent inter suos subditos, ubique concordiam reformando; cur enim ad arma et ad rixas procedere patiantur, quos possunt sua jurisdictione compescere in quiete, ut dictus populus suis laboribus nostrae rei publicae utiliter valeat insudare, argentifodium nostrum in omni parte liberaliter excolendo, et unusquisque pacifice possideat et quiete, quod sibi sors dederit divina; de suis itaque possint laboribus sub regali protectione merito jocundari, non, ut quod quisque vigilans laboransque lucri invenerint, alterque dormiens negligensque sine ratione occupet violenter [...]* (Jireček 1867: 270).

Као што се из текста може видети, служба урбарара се првенствено састоји у заштити од неправде и штете, у решавању спорова, подстицању слоге итд. Тога ради им владар поверава управу над рударима, како би ови могли у миру да уживају своја добра. Иако је реч о тексту који не садржи прецизне правне норме, ипак се намеће утисак да је суђење, односно решавање спорова, први задатак који се поставља пред поменуте органе.

На почетку четврте главе, посвећене служби урбарара уопште, се каже:

JRM I, IV, 1. *Ad officium urburariorum principaliter dinoscitur pertinere, de omnibus utilitatibus et circumstantiis montium prospicere vigilanter, utilitatemque regiam praecipue tamquam pupillam oculi summa providentia custodire, ne per desidiam, dolum vel versutiam cujusquam in praejudicium publicae utilitatis aliquid machinetur. 2. Pertinet etiam ad officium eorum, fere omnia jura montium conferre, cum distinctione tamen, quam infra de magistris montium plene dicemus* (Jireček 1867: 274).

8 Осим на тим местима, постоји и бројни помени урбарара у главама посвећеним другим питањима.

Дакле, дужност урбарара је, не првом месту, да се старају о просперитету рудника, односно рударске производње и о интересу владара као о „зе-ници ока“. У другом члану им се ставља у задатак да примењују право, у шта спада и суђење. Тако, чак и ако то није превасходна тема четврте главе и у њој се помиње њихова надлежност у чувању правног поретка, иако се она подробније објашњава тек у наредној глави.

Пета глава се посебно бави јурисдикцијом урбарара. Добар део њеног текста није нормативног карактера. Ипак она садржи и неколико важних правила о тој врсти надлежности:

JRM I, V, 2. *Sane urbarariorum jurisdictio est judicare solum ea, quae ad montanum dinoscuntur judicium pertinere [...] 3. Sancimus etiam deinceps firmiter observari, ne urbararii vel iudex quem sibi substituerint, iudicio praesideant montano, nisi ad minus praesto fuerint duo jurati. Tutius tamen erit, ut quando plures habere poterint, advocare, nam firmum et integrum est iudicium, quod plurimorum sententiis confirmatur. Et secundum sententias juratorum tenentur urbararii judicare, a quibus legitime non fuerit provocatum.*

Ђирилични препис новобрдског права садржи пропис који се такође односи на урбарарску јурисдикцију. Верује се да је ту реч о посебном правном споменику, дописаном уз текст Законика (Радојчић 1962: 31; Ђирковић 2005: 13; Марковић 1985: 36–37.), који такође спада у извор српског рударског права. Пропис гласи:

„VI О колском закону и рушном: Што су колски судови [...] то је суд царинички [...] А што је рушни суд — да суде цариници и урбарари што су мале работе и дробни судови, а што је за делове и за друге големе работе, да иду цариници и урбарари да им суде саборно по закону“ (Превод Марковић 1985: 21. Радојчић 1962: 52).

Како се може видети, иако постоје несумњиве паралеле и заједничко порекло, има и значајних разлика између српских и чешких решења, до којих је дошло услед различитог историјског развоја.

Прво, што се стварне надлежности тиче, у Чешкој урбарари суде све рударске спорове. У Србији од рударских спорова (о рударским споровима уопште види Марковић 1985: 48–50), не суде оне о топионицама („колима“), који су препуштени цариницима. С друге стране, у заједничку јурисдикцију урбарара и цариника спадају спорови мале вредности о рудницима. Предмети веће вредности, као и они око делова у рударском ортаклуку, се препуштају колегијалном („саборном“) суду у чијем раду учествују и цариници и урбарари. Вероватно се ту мисли на суд који је описан у члану IV, који је сачињен од новобрдских пургара, војводе, кнеза и протопопа, који суди нерударске спорове вредније од једне литре.

Друго, у Чешкој урбарари суде у колегији са још најмање два „заклета“ члана, којих може бити и више, што је и пожељно. Насупрот томе, у Србији

изгледа да је судове мале вредности могао да пресуђује и урбарар или цариник појединац, а да се њихова надлежност поклапа (Марковић 1985: 51), да суде један или други, свако унутар своје одвојене надлежности или да суде заједно (Беговић 1967: 11). Иако се ту употребљава множина „цариници и урбарари“, пре ће бити да дефинисану надлежност може да врши и по један од њих. Системско тумачење члана указује на то да тек спорове веће вредности, као и оне око ортачких удела, суде колегијални судови. Затим, иако се помињу цариници у множини, нема дилеме да је царину у закуп могао узети и појединац, а не нужно ортачко друштво. То би значило да је у Новом Брду могао да постоји и само један цариник. Законик каже: „40. О мери урбарара куда хоће: [...] ако ли се мере не угоде и погреши се, тада да се траже од других места урбарари [...]“ (Превод Марковић 1985: 19. Радојчић 1962: 48; Ђирковић 2005: 26, 48). Дакле, ако локални урбарар погреши, зову се урбарари надлежни за друге локалитете. То указује да су урбарари имали месну надлежност, те да је на једној територији постојао само један урбарар, који би судио спорове у оквиру своје стварне надлежности.

Чини се да је врло чест узрок рударских спорова био пробој. То је ситуација када се два откопа сретну под земљом, односно кад се копањем направи отвор између њих. Тада би се поставило питање коме припада право ископавања на таквом месту. Рударска концесија је подразумевала право да се ископавања врше у одређеном пољу. Према саском обичајном праву два откопа, односно две „рупе“ су морале бити на најмањој удаљености од неколико хвати (сежањ, *Lachter*), како би им се оставило довољно места за истраживање и експлоатацију, а превенирали суседски спорови. Нови откоп је према деспотовом Законику морао бити најмање 8 сежања удаљен од суседног, а седам према праву Јихлаве, Фрајберга (Ermisch 1886: 267) и Шћавнице (*Monumenta* 1862: 222). Међутим, дешавало се да се два откопа сретну у мерном пољу једног од њих, али и ван тако одмерене површине, односно у слободном простору који се није налазио између њих, већ ван њихових мерних поља. Проблему је Законик посветио доста места. Чак три члана регулишу надлежност урбарара у таквој ситуацији:

„4. За узбијење рупа: Рупа крај рупе да се не може узбити док се не одмери 8 сежања, и ако има меру у туђем пољу, да не може меру имати туђом рудом, а што одсече до пробоја, то је њено, а када затражи меру, да има руду у свом пољу пошто прегледају урбарари и добри људи, па да јој се да мера као и другим рупама, како је по закону, ако је за меру вредна“ (Превод Марковић 1985: 14; Радојчић 1962: 39; Ђирковић 2005: 20, 41; Rizaj 1968: 210, 250, 251; Spaho 1913: 173, 180, 183).⁹

9 У раду се цитира текст превода ћириличног преписа Биљане Марковић, а наводе се и одговарајућа места у Радојчићевом читању ћириличног преписа, објављеном латинични препису и преводу Симе Ђирковића, те преводима са турског на српски Скендера Ризаја и Фехима Спаха.

„9. О пробојима: Две рупе које имају лаз законити и пробоје и зна се где су им дате осмице, да не могу у осмицама једна другу фарнати, а из осмице у слободном пољу шта која зафарна, чим може, све је то њено поред осмице, ако не узима једна другој пута докле се пробију; пробивши се, да стане свака док прегледа урбарар и добри људи, а после се закон зна“ (Превод Марковић 1985: 15; Радојчић 1962: 40; Ћирковић 2005: 21, 42; Rizaj 1968: 211; Spaho 1913: 174, 182).

„10. И још о пробојима: Где се рупе пробију с рупама и сретну се, ту да стоје докле дођу урбарари и хутмани са печатима цариничким; по прегледању урбарарском да не може једна другој штету учинити док мера не дође“ (Превод Марковић 1985: 15; Радојчић 1962: 40; Ћирковић 2005: 21, 42; Rizaj 1968: 211, 250; Spaho 1913: 183).

Право Јихлаве, у свом четвртном и последњем делу, у коме регулише рударско право, помиње урбараре пет пута. Од тога на два места је то у вези са њиховом надлежношћу за решавање спорова око пробоја:

ЈИ IV, II, 3, B: *Et quicumque illorum plures foveas in fundo per amfractus contiguatas habuerit: si laborantes contra ipsum carere noluerint jus et ille qui est loco urborariorum, ipsum compellent juramento in medio instrumento, quod dicitur runboun preastito, obtinere, quod illum meatum ex tali fovea suscepit, et per hoc obtinebit, quod jurati secent meatum suum.* (Јирећек 1867: 115).

ЈИ IV, V, 1 B: *Si circa aliquem montem vel stollonem in ae parte, quae dicitur hangundez aut ligundez, mettalum inventum fuerit, de eo quo sit dubium, utrum infra mansuram VII laneorum, vel extra fuerit, et inter utrosque cultores suboriarum concertatio de illo metallo obtinendo: eligi debent III honesti viri, qui nec hiis nec illis in partibus communicent, et quartus es parte urbariorum, et hi III in cespite superius mensuram angularem deferant et justa discerant, si litem subortam discutere possint* (Јирећек 1867: 118, 199).

Може се приметити да су правила врло слична, те да решења у њима потичу из заједничког извора. Притом се уочавају бар три важне заједничке црте. Прво, надлежност за решавање спорова имају урбарари. Друго, то су спорови који се решавају по хитном поступку, „на лицу места“, односно одмах после вршења увиђаја. Такав брзи начин решавања спорова је економичан и обезбеђује минимални прекид послова у руднику, што је за рударску производњу било од посебног значаја. Треће, у решавању спорова учествују и „добри људи“, односно „*honesti viri*“.

Међу правним споменицима постоје и разлике. Право Јихлаве подробније одређује број и састав колегијума састављеног од урбурара и „часних људи“, те тако каже да он мора бити четворчлан, а да три члана из реда *virorum honestorum* не смеју бити у пословним односима са странкама у спору. Затим деспотов Законик не спомиње надлежност посебних органа (*jurati, Geschworener, Veith* 1871: 231), који су учествовали у решавању таквих спорова у Јихлави.

ЕВИДЕНЦИЈА ПРАВА

Посебна надлежност урбарара је представљало вођење књига о правима и правним чињеницама од значаја за рударство и солемнизација исправа. Евиденција је имала карактер сличан данашњој, те је због тога била у тесној вези са споровима око онога што се у књиге бележи.

Право Јихлаве је садржавало интересантан пропис о томе:

ЈИ V, I, 1. A: *ut quicquid urborarii de consilio juratorum Iglaviensium in montibus vel in stollonibus aliquibus concesserint vel dederint sub sigillo eorum et urborariorum: ratum habeatur absque ulla quaestione* (Jireček 1867: 114).

Како се из норме види, реч је о посебним исправама које су биле солемнизоване од стране урбарара или судија, односно снабдевене њиховим печатом. Међутим, језичко тумачење последњег дела цитираног текста указује на доста специфичан карактер исправа. Каже се да нема никаквог преиспитивања онога што у овереној исправи пише. Ипак то не би требало да значи да се не би смела испитивати и њена веродостојност, односно питање да ли је она ваљана. Стога би се могао бранити став да је инструмент издат *sub sigillo urborariorum* имао снагу данашњих јавних исправа, те у случају спора имао јачу доказну снагу. Евиденцију о рударским концесијама, примљеном урбору, али и деловима рударског ортаклука у Кутној Хори је водио посебан орган, писар урборе, *sriptor, notarius urbore*. У његову евиденцију је имало право увида свако заинтересовано лице (JRM I, VIII. Zycha 1900: 198), при чему се она приближава данашњим јавним књигама.

Средњовековној Србији није био стран значај евиденције права и солемнизације исправа за правну сигурност и превенирање могућих спорова. Без директних веза са рударском производњом, у већим градовима су постојали нотари (номици). Право Новог Брда нема опште прописе о урбарарској солемнизацији. Ипак оно садржи чак осам чланова који би могли да се доведу у везу са евиденцијом права.

Први од њих се бави стицањем права на руднику:

„7. Закон за пуне рупе: Две рупе које су остале пуне [...] која прва руду нађе, та да је старија; ако ли су две шајбне [...] коју прво килавом удари да му је старија, али да кажу урбарару“ (Превод Марковић 1985: 14. Радојчић 1962: 39; Ђирковић 2005: 21, 41, 42; Rizaj 1968: 207, 210, 251; Spaho 1913: 180).

Право чије је стицање описано је рударска концесија на одређеној површини земљишта, те право на коришћење окна (шајбне), које води из подземног откопа ка површини. Ради се о стицању права на напуштеном откопу или отвору. Због своје специфичности, рударство је привремено везано за једну територију, подручје или површину земљишта и одвија се дотле

док на том месту постоје експлоатационе резерве. Када експлоатација стане, јер се мисли да су исцрпена лежишта, постаје беспредметна и концесија, те се рудник напушта и дерелинквира.¹⁰ Тако напуштени откоп постаје подобан за стицање окупацијом, од стране сваког ко жели да настави истраживање и вађење руде. Међутим, према слову Законика, таква окупација је морала да буде убележена у јавну евиденцију, уколико би била поново пронађена руда. То имплицитно указује на закључак да су се права стицала на тај начин и на оним површинама на којима претходно није било ископавања, те да су морале постојати земљишне књиге о правима експлоатације. На исти закључак наводе и турски преводи (Rizaj 1968: 207, 249). Речи „која прва руду нађе“ и „коју прво килавом удари да му је старија“ указују на вероватно конститутивно дејство саме окупације или проналаска руде, те да упис у јавне књиге није био начин стицања.

Сличну одредбу садржи и право Јихлаве:

JI IV, III A: ... *si vero sexto¹¹ die dominico transacto non laboraverint, tunc urborarii assumptis juratis proclamatos montes ascendere debent, et si ipsos desertos invenerint, praedicti urborarii montes illos libere porrigere possunt cui volunt* (Jireček 1867: 116).

Дакле, уколико рудник буде напуштен шест (или седам) недеља узастопно,¹² он постаје подобан за стицање окупацијом. Урбарари имају пуну слободу да га доделе другоме.

У урбарарску књигу се изгледа бележила и залога, или је барем она чињена са његовим знањем. О томе се у Законнику каже:

14. „О залагању шурфа: Рупа шурф да се залаже по закону до среде увече, и да се личи, а у среду увече са урбараровим отроком ако залогу постави код урбарара [...]“ (Превод Марковић 1985: 15. Радојчић 1962: 41; Ђирковић 2005: 22, 42, 43; Rizaj 1968: 207, 208, 211, 251; Spaho 1913: 175, 183).

По свој прилици се ради о откопу у коме још увек није пронађена руда, јер претходни члан забрањује залагање рупе „која потеже руду“ (Превод Марковић 1985: 15. Радојчић 1962: 41; Ђирковић 2005: 21, 42). Прописивање кратких рокова до одређеног дана у седмици, у овом случају среде, је често у средњовековном рударском праву и има за циљ свођење рока обуставе рада у руднику на најкраћу меру. Као што се види, залога се такође регистровала код урбарара, који је имао и свог службеника, односно „отрока“. О регистровању залоге говори још један члан, који се не јавља у латиничном препису:

10 То објашњава и опадање рударских насеобина средњовековне Србије, а и честу сеобу средњовековних рудара.

11 У препису Б рок је седам недеља.

12 Мисли се на дан у недељи, а не на седмицу.

„51. О гварачкој плати: Сваки гварк [...] ако не плати у недељу до подне радницима, слободно је да му могу радници баштину заложити за жамкошт, ако их не откупи ко у среду до звезде, да му се личи отроком урбарарским и да му се изгубе делови.“ (Превод Марковић 1985: 20. Радојчић 1962: 50–51).

Уколико један члан рударског ортаклука (гварк) не би платио свој део трошкова (жамкошт) за плате радника у руднику, његова „баштина“ би могла бити заложена. Ту ће пре бити да се ради о залагању ортачког дела, него читавог рудника. Као и у претходном случају, рокови су врло кратки, а још једном се помиње „урбарарски отрок“.

Уз залог, у евиденцији се регистровао лемшафт, уговор којим је један ортак другом привремено уступао удео уз накнаду (упореди Марковић 1985: 16; Ђирковић 2002: 84):

„16. Закон о лемшатама: Ако гварк гварку [...] пусти делове у лемшат, да запише у урбарарски тетраг и белег царинички — да се један другоме не потвори“ (Превод Марковић 1985: 15, 16. Радојчић 1962: 41. У латиничном препису се не спомиње царинички белег. Ђирковић 2005: 22, 43; Rizaj 1968: 212, 251, 252; Spaho 1913: 175, 184).

Према слову оба преписа Законика ради се само о привременом уступању унутар ортаклука, те се чини да се случај у коме би се то чинило некоме ван ортачке дружине не би морао евидентирати.

Још три члана су посвећена урбарарској евиденцији у вези са рударским ортаклуком:

„13. О залагама рупним: Руна која потеже руду да се не може заложити на изгубљење, него да се зове гварк пред царинике и пред урбараре, ако не жели паунати, а он да се отличи, а жамкошт сав да плати донде и да запише урбарар“ (Превод Марковић 1985: 15. Радојчић 1962: 41; Ђирковић 2005: 21, 42; Rizaj 1968: 211, 251; Spaho 1913: 175, 183).

„27. Закон о сабирању жамкошта: [...] у срџби гварк баштину не може изгубити, него ако би пошао пред суд и пред урбарара, те да се одличи добровољно или коме да поклони, а да плати сав жамкошт до тада и да запише код урбарара, то је вредно да не може више тражити“ (Превод Марковић 1985: 17. Радојчић 1962: 44; Ђирковић 2005: 24, 45; Rizaj 1968: 213, 254; Spaho 1913: 177, 184).

„37. Закон о тврдој продаји: Ако ли прода другоме гварку делове и узме књигу од судије места и у тетраг урбарарски запише и динаре си плати, то је тврдо; ако ли би књига судијина прошала, а сведоџби која зна, да се верује [...]“ (Превод Марковић 1985: 18. Радојчић 1962: 47; Ђирковић 2005: 25, 46).

Иако су описане ситуације сличне, оне се ипак разликују у битним појединостима. Први случај постоји онда када ортак жели да напусти друштво. Онда је он дужан да плати дотадашњи трошак. Иако се то изричито не каже, извесно је да његов удео сразмерно преузимају остали ортаци. Члан 27. говори

о изласку ортака из друштва, али и поклону ортачког удела. И тада би поклонодавац био обавезан да плати дотадашњи трошак, што је засигурно доприносило правној сигурности. На крају, у урбарарски тетраг се евидентира и продаја ортачких делова.

Вансудска нагодба између два рудника је такође била предмет уписа:

„29. Закон о кару: Две рупе које се карају међу собом [...] да им прегледају добри људи [...] ако ли се хоће погађати [...] што се сам погодио, то је тврдо, а урбарар да их не погађа него да запише у тетраг и да је у сведоџбу са осталим људима.“ (Превод Марковић 1985: 17. Радојчић 1962: 45. У латиничном препису, соим „добрих људи“, прегледају и урбарари“ Ђирковић 2005: 24, 45 Rizaj 1968: 213, 214, 254; Spaho 1913: 177, 184).

Интересанта је чињеница да је ту улога урбарара пасивна, те да он не сме да учествује у процесу преговора, иако би иначе учествовао у судском решавању спора, било сам, било као део судског колегијума, зависно од вредности спора. О једној вансудској нагодби остао је и кратак запис на једном јеванђељу с почетка XVI века. Стилизован је у првом лицу, као да га пише сам урбарар: „Аво како се угоди рупа Јасен и рупа Граб: којима на Јасену и којима на Грабу штогод буде, да им је заједно. И гварци се угодише: и осмицу један на другог да не потегну. И на угодају би ја Божа урбарар и [...]“ даље су дата имена шест сведока и датум 18. јануар (Ђирковић 2005: 62). Могуће је да се радило и о уобичајеној краткој форми која се записивала у тетраг.

Како се види, српски урбарари су имали донекле другачију улогу у односу на чешке. Прво, не постоје докази да су они солемнизовали исправе својим печатима, што јесу изгледа чинили цариници, јер се у члану 10. Закона помине „царинички печат“. Друго, у средњовековној Србији урбарари су преузели вођење и евиденције за коју су у Кутној Хори били задужени писари урбора. Можда је један од ових последњих био *notarius Teutonicorum* који се помине 1312. године у Руднику (Динић 1955: 4), али у таквом закључку треба бити пажљив, нарочито зато што деспотов Законик не познаје такве органе.

ОДМЕРАВАЊЕ ЕКСПЛОАТАЦИОНОГ ПОЉА

У тесној вези са решавањем рударских спорова, а нарочито са вођењем евиденције права је и одмеравање експлоатационог поља на коме се даје концесија, што је такође спадало у надлежност урбарара. О томе се у Законику говори у већ поменутом трећем члану у латиничној варијанти и турском преводу (Ђирковић 2005: 20, 41; Spaho 1913: 173), а осим тога још и у четрдесетом члану према нумерацији ћириличног преписа:

„40. О мери урбарара куда хоће: Закон је урбарару — којом хоће рупом, сваком да мери, којом може бољу правду показати, то да му не може нико забранити [...] да не може урбарар рећи: не могу мерити или нећу; ако ли се мере не угоде и погрешити се, тада да се траже од других места урбарари и који посведочи урбарар последњи [...]“ (Превод Марковић 1985: 19. Радојчић 1962: 48; Ћирковић 2005: 26, 48).

Иако би на основу језичког тумачења изгледало да је текст противречан, јер се прво каже „којом хоће рупом, сваком да мери“, а испод „да не може урбарар рећи: не могу мерити или нећу“, то ипак не би било у складу са системским и циљним тумачењем. Наиме, у првом делу се прокламује независност урбарара у његовом раду, забрана утицаја на њега и ометања у одмеравању експлоатационог поља. На другом месту се он обавезује да обавља своју дужност и не дозвољава му се да је не врши под некаквим изговором. Изгледа да је тај аспект урбарарске надлежности постао доминантан, те су у турском преводу Законика из 1488. године урбарари означени као геометри (Rizaj 1968: 249).

ПРИХОД УРБАРАРА

Чешки урбарари су закупици регалних права, на основу уговора са краљем сакупљају његове приходе, а за узврат задржавају један њихов део. Писари урбора примају за свој рад плату која се обрачунава по периоду времена (Zucha 1900: 198). По томе се њихов финансијски положај разликује од српских урбарара. Како се из Законика може видети, ови последњи су имали одређене изворе прихода. Први, и уједно једини приход који се помиње у ћириличном препису, је био приход од такси које су наплаћивали за мерење. О томе се говори у три члана:

„40. О мери урбарара куда хоће: Закон је урбарару — којом хоће рупом, сваком да мери, [...] а да му се плате 2 литре динара [...] а коме мера да — тај меру да плати; ако ли с које стране виде да није права мера, а он да му пусти с друге стране меру другом рупом, ако постави притлу на притлу и клинац на клинац, да плате 2 мере урбарару [...] ако ли се мере не угоде и погрешити се, тада да се траже од других места урбарари и који посведочи урбарар последњи — та мера да се плати првome, а последњем друга мера“ (Превод Марковић 1985: 19. Радојчић 1962: 48; Ћирковић 2005: 26, 48).

„41. Закон о мери и о венчању: Руци је за 8 сежања, плате 8 унчи и обед хутману а за веће веровање, а за поновљење осмице по дану закон му је 24 динара [...] и да има урбарар у годишту 2 хајштанина [...]“ (Превод Марковић 1985: 19. Радојчић 1962: 48; слично Ћирковић 2005: 27, 48).

„45. [...] коме мера да, тај урбарара да плати“ (Превод Марковић 1985: 19. Радојчић 1962: 49; Ћирковић 2005: 24, 45; Rizaj 1968: 214, 254).

Како се види, приликом одмеравања поља наплаћује се такса, а урбарар се плаћа по мерењу, те уколико би се оно понављало, морала би да се плати и додатна такса (није јасно одакле Беговићу 1968: 3–4 претпоставка да се такса плаћала владару). Дажбину је вероватно плаћао онај ко је мерење тражио.

Само у латиничном препису је сачуван текст који утврђује и друге врсте урбараревих доходака:

„[X] И што се закристи крстом урбараревим и преступи се, или се заручи, од тога урбарарима 36 аспри. И што коме запише у књигу баштину [...] њему 4 аспре. И крађа која се ухвати или у рупника или у хваочара, да је царинику два дела а трећи урбарару [...]“ (Превод Ђирковић 2005: 48: текст Ђирковић 2005: 27).

Прво, ту се предвиђа да се у његову корист наплаћује и казна за преступ граница поља које је он измерио и обележио, као и део казне за крађу у руднику. Међутим, ћирилични препис предвиђа да се казна за крађу наплаћује у корист војводе. Како нису сва рударска места била војводска седишта, вероватно је пре него што је уведена институција војводе као управника војног округа судио и глобу наплаћивао урбарар, а и после тога тамо где војводе није било.¹³ Друго, дефинише се и такса за упис у евиденцију, поред оне која се плаћа за мерење.

ЗАКЉУЧАК

Урбарари су институт саског обичајног права, присутан у средњовековним рударским правима Чешке и Србије. Развијао се у оба правна система, што је осим сличности довело и до значајног диференцирања. Сличности се састоје у јурисдикцији, нарочито у материји пробоја, те у надлежности за вођење евиденције о правима. Разлике су бројније. Чешки урбарари су уједно и закушци регалних прихода, док су то у српском праву цариници. Из тога произлазе даље неподударности. Српски урбарари имају ужу надлежност. Нема извора који би указивали на то да су се они бавили наплатом урбора. Осим тога, српски урбарари имају ужу јурисдикцију и то само у рударским споровима мале вредности. Они одмеравају експлоатационо поље, те воде евиденцију о правима на руднику и о рударским ортаклуцима, чиме се у Чешкој баве посебни писари. Новобрдски урбарари за своју службу добијају накнаду у виду такси за мерење и упис права, а и глобу наплаћену за деликте, а Чешки део прикупуњених регалних прихода.

13 Дало би се претпоставити и да је новобрдско право сачувано у ћириличном препису претрпело измене приликом увођења института војводе, почетком петнаестог века.

На основу свега се са доста опреза може закључити да су чешка решења ближа саским обичајима тринаестог века. Прво, чешки правни споменици су савременици саске сеобе у Србију, те старији од српских најмање један век. Друго, Саси у Србији су били малобројни, изоловани од матице и брзо асимиловани, док су Немци у Чешкој били значајна заједница до дубоко у двадесети век, те имали више изгледа да сачувају своје обичаје, па и оне правне. То указује на аутентичност доброг дела норми српског рударског права, те на то да се од тринаестог до петнаестог века у Србији одиграо његов *sui generis* развој. Оно је реципирано у Отоманској империји, те у свом трајању за неколико векова премашило државу која га је изнедрила.

ЛИТЕРАТУРА

- Беговић 1968: Мехмед Беговић. „О рударским дажбинама у Србији у XV и XVI веку“. *Анали Правној факултету у Београду*, књ 1, 3–10.
- Beldiceanu 1964: Nicoară Beldiceanu. *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale à Paris. 2, Règlements miniers 1390–1512*. Paris: Mouton et Co.
- Veith 1871: Heinrich Veith. *Deutsches Bergwörterbuch mit Belegen. Bd. 1.2*. Breslau: Verlag von Wilh. Gottl. Korn.
- Динић 1955: *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I гео*. Београд: Научна књига.
- Динић 1962: *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II гео*. Београд: Научна књига.
- Ermisch 1886: Hubert Ermisch. *Urkundenbuch der Stadt Freiberg in Sachsen 2: Bergbau, Bergrecht, Münze*. Leipzig: Giesecke & Devrient.
- Zycha 1900: Adolf Zycha. *Das böhmische bergrecht des mittelalters auf grundlage des bergrechts von Iglau I: Die Geschichte des Iglauer Bergrechts und die böhmische Bergwerksverfassung*. Berlin: Verlag von Franz Vahlen.
- Jireček 1867: Hermenegild Jireček. *Codex juris bohemicus I*. Prag: Kober.
- Katančević 2019: Andreja Katančević. „Legal Organization of Medieval Serbian Mining Communities“. Collective monograph. *History of law and other humanities*. Eds. Virginia Amorosi, Valerio Massimo Minale. Madrid: Universidad Carlos III de Madrid, 497–512.
- Kübler 2014: Gerhard Kübler. *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. <<https://www.koeblergerhard.de/mhdwbhin.html>>. [29.5.2020.].
- Марковић 1985: Биљана Марковић. *Закон о рудницима десјоџа Сјефана Лазаревића: превод и правноисторијска студија*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Monumenta 1862: *Monumenta Hungariae historica. Diplomataria VIII*. Pest: Eggenberger Ferdinand Akademiai.
- Pfeifer 2002: *Ius regale montanorum: ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Rezeptionsgeschichte des römischen Rechts in Mitteleuropa*. Ebelsbach: Aktiv Druck & Verlag.
- Радојчић 1962: Никола Радојчић. *Закон о рудницима десјоџа Сјефана Лазаревића*. Београд: Научно дело.

- Rizaj 1968: Skender Rizaj. *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva od XV do XVII veka*. Priština: Zajednica naučnih ustanova Kosova i Metohije.
- Spaḥo 1913: Fehim Spaḥo, „Turski rudarski zakoni“. *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, год. XXV, 133–194.
- Ђирковић 2005: Сима Ђирковић. *Латинички препис Рударског законика десџоџа Стефана Лазаревића: увод, шекси, ѡревод и коменџари*. Београд : Српска академија наука и уметности.

Andreja B. KATANČEVIĆ

THE INSTITUTION OF URBARARS IN MEDIAEVAL SERBIA

SUMMARY

Urbarars are an institution of Saxon customary law, which was present in mediaeval mining laws of Bohemia and Serbia. The aim of this paper is to compare Serbian and Bohemian mediaeval solutions and to discover whether and to what degree urbarars were an original development within the Serbian mediaeval state.

The results show that the two institutions are similar with regard to their judicial competence and the task of keeping registries of legal titles. The differences are more numerous. Bohemian urbarars were at the same time contractors for regal incomes, which leads to further differences. Serbian urbarars had smaller competences and, according to the sources, did not collect the *urbor*. Their jurisdiction was much narrower, confined to mining disputes of lower value. They survey the mining field and keep records about concessions and mining partnerships, which, in Bohemia, was the task of special notaries and not urbarars. The urbarars of Novo Brdo received compensation for their services in the form of fees for surveys and registration of legal titles, as well as fines for delicts, while Bohemian urbarars received a part of the collected regal income.

Taking everything into account, it can be cautiously concluded that Bohemian solutions were closer to Saxon customs. On the one hand, Bohemian legal sources are at least a century older than the Serbian sources, on the other hand, Saxons in Serbia were few and were quickly assimilated, whereas Germans remained a significant community in Bohemia well into the XX century, which means that they could preserve their customs, as well as legal customs, more easily. This confirms the authenticity of a good part of norms of Serbian mining law, i.e. that from XIII to XV century it experienced a *sui generis* development in Serbia. It was then received in the Ottoman Empire and survived the state which created it by several centuries.

The applied methods are linguistic, systemic and historical interpretation of the sources, as well as the comparative and historical method.

Key words: urbarars, mining law, Serbian law, medieval law, *Bergregal*.